

Kistérségi jellemzők és az oktatás eredményessége

Avidékfejlesztés egyik központi eleme a helyi/regionális gazdaságfejlesztés, melynek része a humán erőforrás fejlesztése a foglalkoztatás növelése érdekében. A tanulás tartalmának és módszereinek, az oktatás és az elérhető tudás minőségének központi szerepe van abban, hogy milyenné válik az a humán erőforrás, amellyel egy-egy térség rendelkezik.

Tanulmányunkban csak egy kis szeletét vesszük górcső alá e bonyolult folyamatnak. Egyrészt azt, hogy a középiskolaválasztás előtt álló, 14-15 éves diákok szülői háttere és iskoláik társadalmi összetétele hogyan befolyásolja az országos kompetenciamérésen elért eredményeiket. Másrészt azt, hogy a különböző adottságú, fejettségű térségben ugyanúgy hat-e a gyerekek eredményességére a szülői és iskolai háttér, vagy pedig eltérően. Sok esetben tapasztalhatjuk, hogy a szülői és iskolai háttérhez képest jobb, vagy rosszabb eredményeket érnek el a diákok. Abban, hogy hasonló szülői és iskolai háttér mellett hogyan alakulnak a gyermekek eredményei, nagy szerepe van a térségek adottságainak.

A téma iránti érdeklődésünket részben szakirodalmi, (Forray-Kozma 1986a, 1986b, 1992; Forray 1986, 1988; Kozma 1973, 1975, 1987; Györgyi 1997; Forray-Híves 2003; Enyedi 1993, 1996; Nemes Nagy 1987, 1993.) részben saját kutatási eredmények (Garami 1998, 2003a, 2003b, 2005, 2009a, 2009b, 2009c, 2009d, 2012.) motiválják, melyek meggyőzően bizonyították, milyen jelentős szerepe van a térbeliségnek a különböző társadalmi folyamatok szempontjából. A térségi egyenlőtlenségekben ugyanis különböző egyenlőtlenségi rendszerek „egymásba ágyazottsága” valósul meg. Az „előnyök” és „hátrányok” egy-egy térségen sajátos módon kapcsolódnak össze, mely „kontextus” jelentősen hat a helyi társadalom viszonyaira.

Jelen tanulmányban azzal a kérdéssel foglalkozunk, hogy azok a térségek, melyekben tagadhatatlanul halmozódnak a hátrányok, valóban esélytelenek-e az oktatás eredményességének növelése szempontjából. Lehetnek-e a térségeknek is olyan jellemzőik, melyek elősegíthetik a kedvezőtlen szülői háttérrel rendelkező és kedvezőtlen társadalmi összetételekkel jövő gyerekek számára a jobb teljesítmény elérését? A szülői háttérnek az eredményesség alakulásában játszott szerepét „el tudják-e téríteni” bizonyos térségi sajátosságok, vagy ezt kizártólag az iskola teheti meg? Lényegében azt keressük, milyen „kitörési pontok” fedezhetők fel a térségekben.

► Educatio 2014/3. Garami Erika: Kistérségi jellemzők és az oktatás eredményessége. pp. 424-437.

A kistérségek fejlettség szerinti homogenitása

A területi egyenlőtlenségekkel foglalkozó irodalmak nemcsak a térségi különbségek létét tartják problémának, hanem azt a helyzetet, amikor bizonyos térségekben az „előnyök”, illetve a „hátrányok” koncentrálódnak. Az „előnyök” és a „hátrányok” külön-külön térségcsoportban való halmozódása azért súlyos probléma, mert minél több területen figyelhető meg a „hátrányok” halmozódása, annál kevesebb kitörési lehetőség mutatkozik az adott térség számára.

Szerkesztettünk egy olyan *homogenitás-mutatót*, amely egyszerre képes megmutatni a kistérségek fejlettség szerinti különbségeit, valamint azt, hogy mennyire homogének a térségek a kedvezőtlen vagy kedvező adottságok szempontjából. A szakirodalomból jól ismert szociálkológiai szemlélet jegyében,¹ a KSH területi adatházaiból,² megalapozott statisztikai módszerek (faktoranalízis)³ segítségével kiválasztottuk azokat a környezeti elemeket, melyekről úgy véltük, fontos szerepük van egy-egy térség formálásában. A kiválasztott területek a következők voltak:

- az egyes kistérségekre jellemző településhálózat;
- a térségek gazdasági fejlettsége, gazdaságszerkeze;
- infrastrukturális jellemzői;
- demográfiai viszonyai;
- a térségek foglalkoztatottsági helyzete, munkanélküliség;
- a térségek jövedelemtermelő képessége;
- a térségek szociális viszonyai.

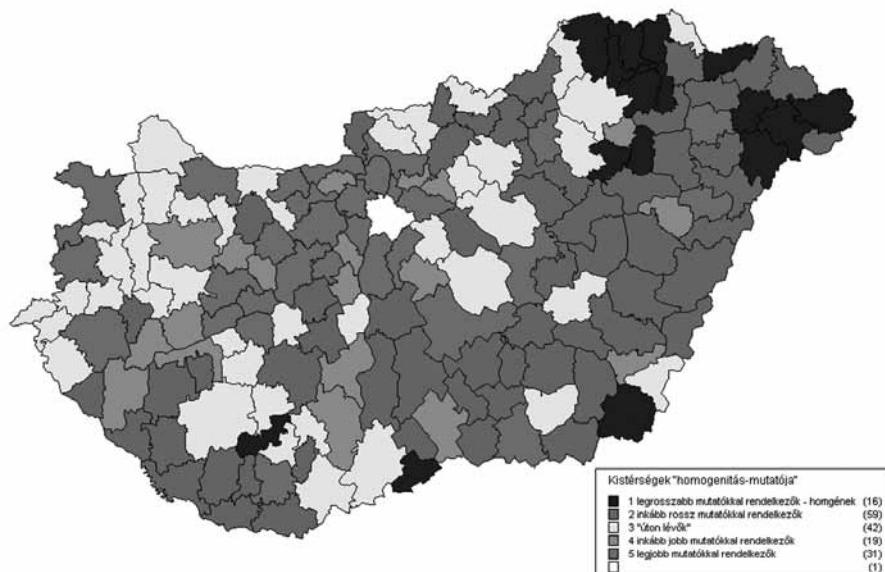
E tényezőkből klaszteranalízis segítségével *tipikus térségi „mintázatokat”* hoztunk létre. E kombinációk alapján hoztuk létre a *homogenitás-mutatót*, mellyel egyszerre tudtuk csoporthoztanítani a térségeket fejlettség és *homogenitás szempontjából* (1. térkép).

¹ Kozma 1983, 1986, 1987, 1996; Forray-Kozma 1986a, 1987, 1992, 1999a, 1999b; Forray 1986, 1988.

² KSH 2008b; KSH 2001; Faluvégi 2000, 2005, 2008.

³ A faktoranalízis módszere alkalmas arra, hogy eldöntse egy-egy változóról, mekkora szerepe van a változók mögött meghúzódó „látens struktúra” jellemzésében.

1. térkép A kistérségek homogenitás-mutatója

Forrás: A KSH 2001, 2208b alapján saját számítások és szerkesztés

A térkép önmagáért beszél. Jól látható, hogy az ország mely részébe koncentrálódnak a „jobb” és „rosszabb” adottságú térségek, hol alkotnak tömböket, vagy éppen hol szóródnak. A legfejletlenebb térségekből kevesebb van, mint a legeflettebbekből. Viszont, ha hozzá számoljuk azokat is, melyeket ezen a képzeletbeli kontinuumon „inkább fejletlennek” minősíttek, a térségek 44%-áról mondhatjuk el, hogy nem túl kedvezők az mutatóik. Ezzel szemben a „pozitív” póluson (a „legeflettebb” és az „inkább fejlett” területeken) a térségek minden össze 29%-a található.

Magyarátra azok a térségek szorulnak, melyeket „úton lévőknek” minősítettünk. Ezzel a megjelöléssel azt fejeztük ki, hogy az ide tartozó térségekről nem dönthető el pontosan, hogy milyenek, és milyen fejlődési utat fognak bezárni, de az érzékelhető, hogy tartanak „valahonnan valahova”. E térségek közel fele a KSH besorolása szerint felzárkózó térségek minősíthető, de nem elhanyagolható a fejlődő térségek aránya sem (közel 30%)⁴. Ilyen térségek az ország különböző részein találhatóak, de a leginkább összefüggő tömböt Győr-Moson-Sopron és Vas megyében alkotják.

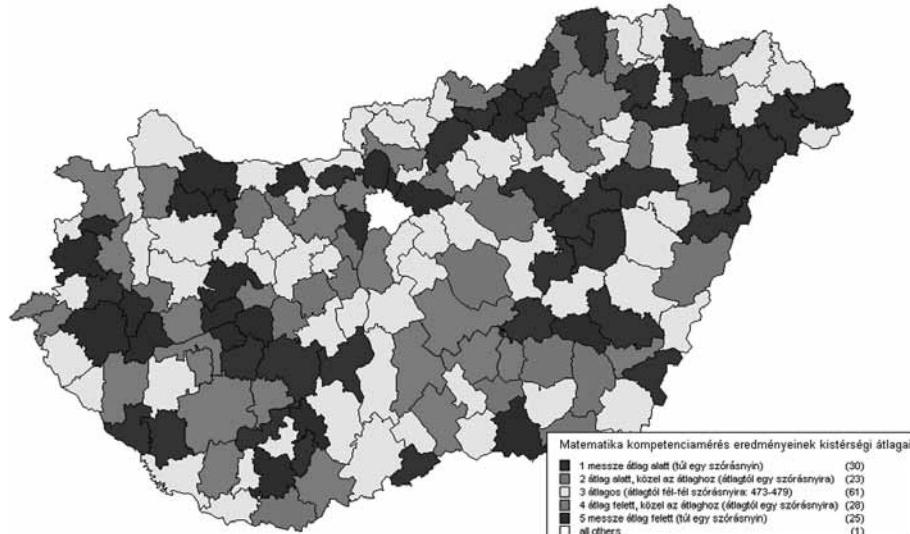
Az oktatás eredményességének mérőeszköze és háttérváltozói

Eredményváltozónk a matematikai kompetenciámérésen elért pontszámok, a háttérváltozók pedig a diákok szülői háttere, iskoláik társadalmi összetétele, valamint a homogenitás mutató. A matematika kompetenciaterület átlagosan elérte pontszáma 476 pont volt. A diákok

⁴ KSH 2008b; KSH 2001; Faluvégi 2000, 2005, 2008.

pontszámait először iskolai, majd kistérségi szinten átlagoltuk, végül az adatokat kategorizáltuk.⁵ A matematika pontszámok területi megoszlása és szórása a 2. és a 3. térképen látható.

2. térkép A matematika kompetenciamérés eredményének kistérségi megoszlása

Forrás: Az OKM 2007. évi adatbázisa alapján saját szerkesztés

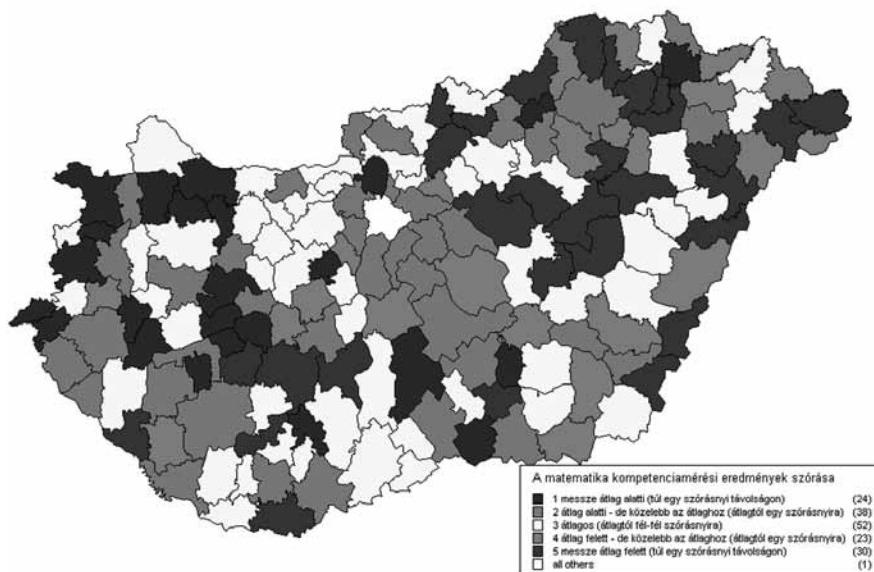
Viszonylag egyenletesen oszlanak meg a kistérségek a diákok matematikai teljesítménye szempontjából. A kistérségek 36%-ában az országos átlag körül mozognak az eredmények, egyharmad-egyharmad részükben pedig nem éri el, illetve meghaladja az országos átlagot. Jól látható a térképen, hogy a legalacsonyabb átlaggal rendelkező térségek az ország keleti és déli, míg a legjobb teljesítményűek az ország déli és középső, illetve az ország nyugati részén találhatóak. Beékelődik közéjük néhány kifejezetten jobban teljesítő térség. Ezek vagy megyeszékhelyek (mint például Miskolc, Debrecen, Nyíregyháza), vagy olyan kistérségek, ahol az iskolavárosi hagyományok (mint például a Sárospataki térségben), vagy néhány elkötelezetts iskola kitartó munkája segíti az oktatás színvonalának megőrzését (mint például az egyébként kedvezőtlen adottságú Heves megyei Pétervásrai és Bélapátfalvai térségben).

⁵ Kategoriális változók képzése

Bármilyen folytonos változó esetén a statisztikában megszokott gyakorlat, hogy a szórás mértékét használjuk fel a változó kategoriális változójához, azért, hogy ne önkényesen határozzuk meg a kategória-határokat, hanem a változó tényleges megoszlását figyelembe véve. Először az átlagtól $\frac{1}{2}$ - $\frac{1}{2}$ szórásnyira az átlagnál alacsonyabb, illetve magasabb értékek felé meghatározzuk azt a két pontot, melyek kijelölik a legszűkebben vett "átlagos" intervallumot. Ezt követően az átlagtól 1-1 szórásnyira (az átlagnál alacsonyabb, illetve a magasabb értékek felé) kijelöljük a következő szakaszhatárokat, melyeken belül az értékek egrészt átlag alattiak, másrészt átlag felettesek lesznek, de még közel lesznek az átlagosnak tekinthető intervallumhoz. A 3. lépében többnyire már ki szokott alakulni a kategóriarendszerünk, mivel az 1 szórásban túl értékek az esetek többségében valóban az átlaghöz képest legalacsonyabb, illetve legmagasabb értékek.

Az eredmények kistérségeken belüli szórásának fontosságát a kompetenciamérési szakirodalom⁶ gyakran hangsúlyozza, mivel a magyar közoktatás egyik legnagyobb problémája pontosan az, hogy nagyon jelentősek az iskolák közötti különbségek, így nem biztosított az ország különböző pontjain élő gyermekek számára, hogy ugyanolyan színvonalú oktatást kapjanak.

3. térkép A matematika kompetenciamérés átlagos kistérségi eredményeinek szórása

Forrás: Az OKM 2007. évi adatbázisa alapján saját szerkesztés

A matematika pontszámok szórása pontosan azokban a térségekben a legmagasabb, ahol az iskolák összteljesítménye átlag alatti. Egyenetlen tehát az iskolák teljesítménye, ugyanazokban a térségekben vannak nagyon jól, és nagyon gyengén teljesítő iskolák is. E térségek többségében sok a szélsőségesen hátrányos helyzetű család, az iskolák közül csak néhányban elfogadhatóak az eredmények, általában a városiasabb körzetekben. Ilyen például a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Szikszi és Sárospataki, a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Tiszavasvári és Fehérgyarmati, valamint a Somogy megyei Balatonföldvári térség. E térségekben valamivel jobb a családok foglalkoztatottsági helyzete, mint a környezetüké, Sárospatak esetében szerepet játszik iskolavárosi múltja, a Balatonföldvári kistérség esetében pedig prosperáló idegenforgalma.

Az átlagnál jobb eredményeket produkáló kistérségek többségében átlag alatti a pontszámok szórása, tehát kisebbek az iskolák közötti különbségek, mint másutt.

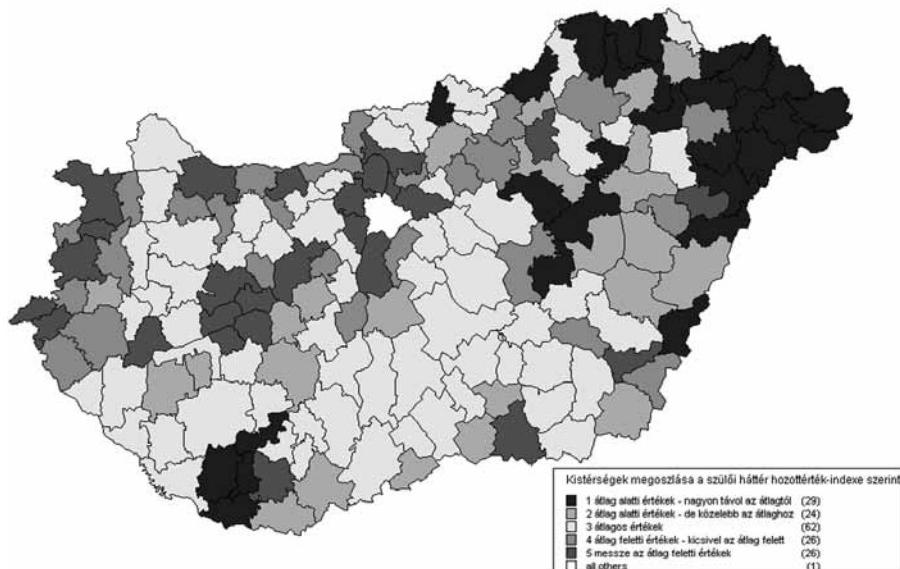
⁶ Balázsi-Zempléni 2004, Balázsi és mtsai 2005a, 2005b, 2006, 2007, 2008a, 2008b, 2010, Országos kompetenciamérés... 2006, 2008.

A szülői háttér

A családi háttér iskolai eredményekre gyakorolt hatását korábbi kutatási eredmények és a rendelkezésre álló bőséges hazai és nemzetközi szakirodalom alapján⁷ bizonyítottnak tekintjük.

A kompetenciamérést végző szakemberek a szülői háttér jellemzésére a tanulói kérdőív néhány kérdése alapján létrehozták az ún. *családháttér-indexet*, melyet hozottérték-indexnek (röviden HÉI-nek) neveztek el.⁸ Ezeket az átlagokat kistérségi szintre aggregáltuk, kategorizáltuk,⁹ és beépítettük adatbázisunkba (4. térkép).

4. térkép A szülői háttér hozottérték-indexének kistérségi megoszlása

Forrás: Az OKM 2007. évi adatbázisa alapján saját szerkesztés

A térségek többségében a diákok szülői hátttere megfelel az országos átlagnak. Az „átlagos” szülői háttéren alapvetően középfokú végzettséggű, de nem feltétlenül érettségizett szülőket értünk, valamint olyan családokat, ahol általában van egy számítógép, illetve ahol – bár a diákok döntő többségének vannak saját könyvei – jellemzően kevés könyv található. A legkedvezőtlenebb szülői háttér térségek az ország északi, észak-keleti csücskébe koncentráldnak (és csak néhány megyeszékhely képez kivételt), a legkedvezőbb szülői háttérrrel rendelkező térségek pedig a középső, illetve a nyugati országrészre. Körülbelül egyharmad-egyharmad az arányuk. A szülői hozottérték-index értékeinek szórása a legrosszabb adottságú térségekben a legnagyobb, ami erősen polarizált helyi társadalmakra utal.

⁷ Coleman 1961; Bourdieu 1978, 1998; DiMaggio 1998; Ferge 1980; Gazsó 1976; Báthory 1992; Lukácsy 1997; Csapó 2002, 2003; Bukodi 1995, 2000; Lannert 2004; Balázs-Zempléni 2004; Balázs és mtsai 2005a, 2005b, 2006, 2007, 2008a, 2008b, 2010.

⁸ Balázs-Zempléni 2004; Balázs és mtsai 2005a; Országos kompetenciamérés... 2008.

⁹ Az 1. lábjegyzetben leírtaknak megfelelően.

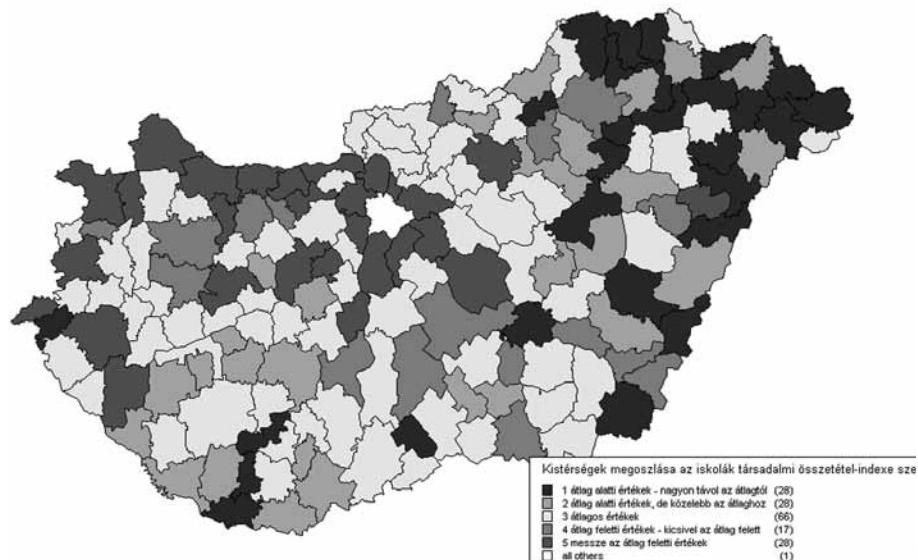
Az iskolák társadalmi összetétele

A kompetenciamérést végző szakemberek az *iskolák tanulói összetételének* jellemzésére is képeztek egy indexet a telephelyi kérdőív következő kérdezéiből:¹⁰

- ♦ átlag feletti anyagi körülmények között élők aránya,
- ♦ nagyon rossz anyagi körülmények között élők aránya,
- ♦ rendszeres gyermekvédelmi támogatásban részesülők aránya,
- ♦ veszélyeztetettek aránya,
- ♦ iskolában téritésmentesen vagy kedvezményesen érkezők aránya,
- ♦ ingyenes tankönyvben részesülők aránya,
- ♦ azok aránya, akiknek szülei munkanélküliek,
- ♦ azok aránya, akiknek szülei diplomával rendelkeznek.

A képzett index értékeit évfolyamonként standardizálták, majd azokat telephelyi szinten átlagolták. Ezeket az átlagokat kistérségi szintre aggregáltuk, kategorizáltuk,¹¹ és be-építettük adatbázisunkba (5. térkép).

5. térkép Az iskolák társadalmi összetétel-indexének kistérségi megoszlása

Forrás: Az OKM 2007. évi adatbázisa alapján saját szerkesztés

A térségek közel 40%-ában az iskolák társadalmi összetétele megfelel az országos átlagnak, ami azt jelenti, hogy kevés szülő rendelkezik diplomával, sok az egzisztenciális problémával küzdő, segítségre szoruló család, és viszonylag magas a szülők munkanélkülisége. Az átlagnál kedvezőtlenebb társadalmi összetételű térségek az ország északi és északkeleti

¹⁰ A felsoroltakkal jellemzett tanulók százalékos arányára kérdeztek rá az általános iskolai, illetve gimnáziumi osztályokban. Országos kompetenciamérés.... 2008:80.

¹¹ A 7. lábjegyzetben leírtaknak megfelelően.

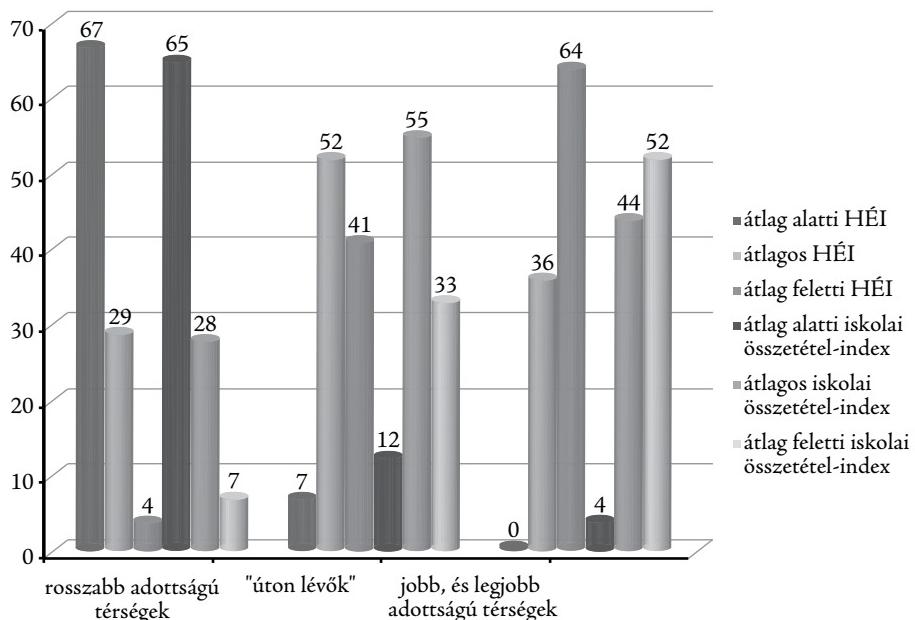
részén alkotnak összefüggő tömböt, akárcsak a szülői háttér esetében (beékelődve közéjük néhány jobb helyzetű megyeszékhely), valamint Somogy és Baranya megye peremvidékein.

A matematika kompetenciamérési eredmények alakulása

Mint korábban említettük, elemzésünk a legrosszabb adottságú térségekre irányul, hogy a lehetséges „kitörési pontokra” rávilágítassunk. Egyrészt azt vizsgáljuk, mennyire „esik egybe” a gyermekek szülői és iskolai héttére a homogenitás-mutató jelezte fejlettségi szinttel, illetve melyek azok a térségi sajátosságok, melyek hatására „megbomlik” ez az „egybeesés”, és a környezet fejletlenségéhez képest kedvezőbb szülői és iskolai háttér alakul ki, másrészt azt, hogy melyek azok a térségi sajátosságok, melyek hatására a „vártnál” kedvezőbben alakul a szülői és iskolai háttér kompetenciamérési eredményekre gyakorolt hatása.

Az 1. ábrán jól látható, hogy milyen jelentős mértékű „együttjárás” tapasztalható a homogenitás-mutató és a szülői, illetve iskolai háttér között. A hátrányos helyzetű térségek kétharmadában kedvezőtlen, a kedvező adottságú térségek felében-kétharmadában előnyös a gyermekek szülői és iskolai háttere.

1. ábra A szülői háttér hozotttárték-, valamint az iskolai összetétel-index megoszlása a homogenitás-mutató szerinti térségcsoportokban %¹²

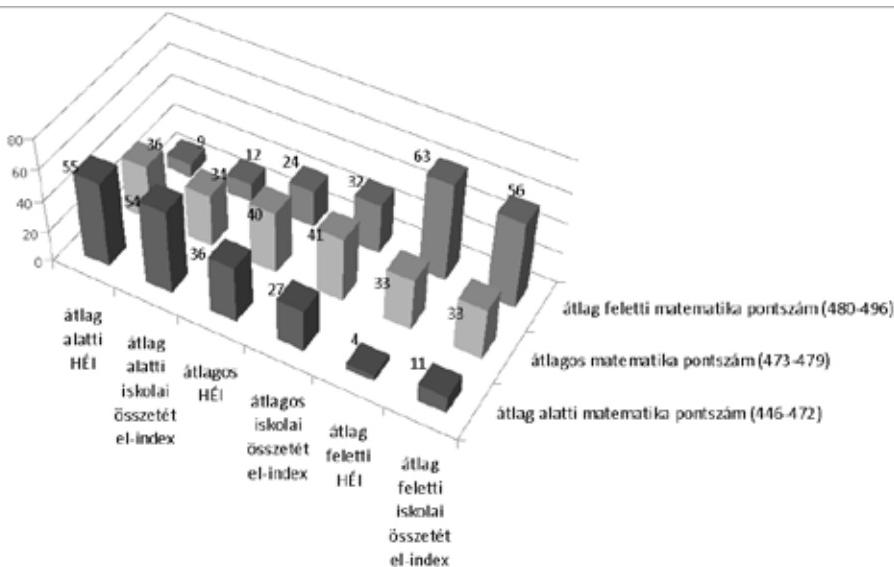
De nem minden kistérség esetében áll fenn ez az „egybeesés”. Van néhány olyan térség, ahol a kedvezőtlen környezeti tényezők ellenére előnyösebb (átlagos vagy a felettesi) a gyermekek szülői és/vagy iskolai háttere (ilyen például a Pétervásárai (Heves), Szobi (Pest), Szarvasi (Békés), Csengeri (Szabolcs-Szatmár-Bereg), és a Hajdú-Bihar megyei kistérség

¹² Az egyes térségcsoportok képviselik a 100%-ot, mind a HÉI, mind az iskolai összetétel-index esetében.

(Hajdú-Bihar megye). Ezt a helyzetet az magyarázza, hogy e térségeknek környezetükhez képest valamivel kedvezőbb a szociális és foglalkoztatási helyzete, mivel a működő vállalkozások aránya megközelíti az országos átlagot, több a munkahely, népességükre jellemzőbb a középfokú iskolai végzettség, a térségekre pedig az, hogy az 1990-es évek óta folyamatosan igyekeznek felzárkózni a fejlettebb térségekhez.¹³

A gyerekek szülői háttere, iskoláik társadalmi összetétele és kompetenciamérési eredményeik között is hasonló mértékű „együttjárás” tapasztalható. A térségek 40-63%-ában a diákok teljesítménye visszatükrözi szülői és iskolai háttérük jellegét. Legkevésbé az „átlagos” (40, 41%), leginkább a legkedvezőbb szülői és iskolai háttérű térségekben (63, 56%), ami lényeges társadalmi „tőketöbbletet” jelenthet az ott élő gyermekek számára, hiszen a gyermekek iskolázására irányuló családi törekvéseket a környezeti hatások is megtámadhatják (2. ábra).

2. ábra A matematika kompetenciamérési eredmények a szülői háttér hozottérték-, valamint az iskolai összetétel-index szerint %¹⁴

Forrás: Az OKM 2007. évi adatbázisa alapján saját szerkesztés

A leghátrányosabb szülői és iskolai összetételű térségekben körülbelül hasonló mértékű a szülői ház és az iskola eredményekre gyakorolt hatása: 55 és 54% az átlag alatti, 36 és 34% az átlagos, 9 és 12% az átlag feletti teljesítményt nyújtó térségek aránya a kedvezőtlen szülői, illetve iskola háttérrel rendelkező kistérségek között. Viszont az átlag feletti anyagi és kulturális javakkal rendelkező, iskolázottabb szülői háttér többet tud tenni gyermekeik átlag feletti eredményeiért, mint a hasonlóan előnyös összetételű iskolák: az átlagnál kedvezőbb szülői háttérrel rendelkező térségekben az átlag feletti matematika pontszámokat elérő térségek aránya 63, míg az iskolák esetében 56%. A szülői háttér jellege tehát jobban

¹³ KSH 2008b; Faluvégi 2008.

¹⁴ A szülői háttér hozottérték-, illetve az iskolai összetétel-index egyes kategóriái képviselik a 100%-ot.

„behatárolja” a gyermek eredményeit, mint az iskolák társadalmi összetétele. Ez látszik abból is, hogy még az átlagnál kedvezőbb szülői háttér mellett mindössze 4, addig a hasonlóan kedvező összetételű iskolák esetében 11% az olyan térségek aránya, ahol a diákok többsége az átlagnál rosszabbul teljesített a kompetenciamérésen.

Az igazán fontos kérdés számunkra az, hogy milyen sajátosságokkal rendelkeznek azok a térségek, melyeknek a homogenitásmutató szerint kifejezetten kedvezőtlen adottságai vannak.¹⁵ A gyerekek – szülői és iskolai háttérük ellenére – mégis jobb eredményeket értek el a kompetenciamérésen. Ezt vagy úgy érték el, hogy az országos átlagnál is kedvezőtlenebb szülői és iskolai háttérük ellenére produkáltak magasabb (tehát átlagos, vagy a feletti) pontszámokat, vagy úgy, hogy átlagos háttérükhez képest tudtak átlagon felüli teljesítményt nyújtani. Ezekben az esetekben tehát a „vártnál”, azaz háttérükhez képest értek el jobb eredményeket.

A leghátrányosabb helyzetű térségek e csoportjában sajátosan érvényesül a szülői és az iskolai háttér eredményekre gyakorolt hatása. A Chi² próba és az asszociációs mérőszámok tanúsága szerint¹⁶ a szülői háttér hatása „beleolvad” a súlyos gazdasági és társadalmi problémák miatt túlságosan erős térségi hatásokba. Ez nem azt jelenti, hogy nincs a szülői háttérnek önálló hatása az eredményekre, hanem azt, hogy befolyása a térségi hatásokon keresztül érvényesül.

A kedvezőtlen adottságok „visszahúzhatják” még azokat a családokat és iskolákat is, melyek jobb eredmények elérésére is képesek lennének. Ez abból látható, hogy a hátrányos környezeti tényezők hatására csökken a gyerekek háttéréhez képest elérhető jobb eredmények esélye. Ezek a kistérségi sajátosságok azért fontosak számunkra, mert azáltal, hogy „támagatják” a kedvezőbb kimenetek előfordulását, „kitörési pontként” szolgálhatnak az egyes térségek számára.

De még ilyen feltételek mellett is a leghátrányosabb helyzetű térségek felében-kétharmadában a „vártnál” jobb eredmények születtek. E térségek között olyan észak-magyarországi és észak-alföldi térségek vannak, melyek sajátos helyi kultúrájuknak, hagyományainak köszönhetően kitűnnek ebből a térségcsoportból. Ilyen például a Sárospataki, a Tokaji, a Bélápátfalvai, valamint a Kisvárdai kistérség. A térségcsoport többi tagjához képest valamivel jobbak e térségek foglalkoztatási mutatói, ami annak is köszönhető, hogy a gazdaság ágazati szerkezete közelebb áll az országos átlaghoz, mint a hasonló helyzetű térségekben. Az ágazatokon belül a mezőgazdaság dominál, melyhez igazodik a lakosság alacsonyabb iskolázottsága is. Sajnálatos viszont, hogy az 1990-es évek közepétől ezekben a térségekben nem történt jelentős elmozdulás. Többségük akkor is, és a 2000-es évek közepén is lemaradó, illetve stagnáló térségeknek minősült.

¹⁵ 75 ilyen kistérség van, lásd 1. ábra.

¹⁶ Chi²=9,647, df=4, Szign=0,047; Cramer's V=0,254, Szign=0,047.

Összegzés

Az elemzések eredményeként megnevezhetőek azok a kitörési pontok, amelyek segíthetik az oktatás, és ezáltal a térségek eredményességének növelését. mindenéppen ilyen kitörési pontnak tekintjük az iskolázottság és a foglalkoztatottság növelését. Mindkettő olyan externális hatásokkal is járna, melyek nélkülözhetetlenek a térségek fejlődése szempontjából (a térségek jövedelemtermelő képessége, szociális és demográfiai viszonyai).

A legjobb adottságú térségekben, melyek többségében jelentős mértékben „egybeestek” a diákok eredményei a szülői és iskolai háttér jellegével, már most megeremtődött egyfajta „társadalmi tőketöbblet” az ott élő gyermekek számára. Az igazi kérdés az, hogy képes-e egy térség, akár népességének iskolázottsága, foglalkoztatottsága, akár gazdasági helyzetén keresztül egy ilyen „társadalmi többletet” létrehozni, amely hatékonyan képes növelni az ott felnövekvő gyermekek esélyeit.

IRODALOM

BALÁZSI ILDIKÓ & ZEMPLÉNI ANDRÁS (2004):

A hozottérték-index és a hozzáadott pedagógiai érték számítása a 2003-as kompetenciámérésben. Új Pedagógiai Szemle, 12. sz. 36-50. p.

BALÁZSI ILDIKÓ, RÁBAINÉ SZABÓ ANNAMÁRIA, SZABÓ VILMOS & SZEPESI ILDIKÓ (2005A): A 2004-es Országos kompetenciámérés eredményei. Új Pedagógiai Szemle, 12. sz. 3-21. p.

BALÁZSI ILDIKÓ, SZABÓ VILMOS & SZALAY BALÁZS (2005B): A matematikaoktatás minősége, hatékonysága és az esélyegyenlőség. Új Pedagógiai Szemle, 11. sz. 3-21. p. Letöltés: <http://www.oki.hu/printerFriendly.php?tipus=cikk&kod=2005-11-ta-Tobbek-Matematikaoktatás>. (2012.05.12.)

BALÁZSI ILDIKÓ, OSTORICS LÁSZLÓ & SZALAY BALÁZS (2006): PISA 2006. Összefoglaló jelentés. A ma oktatása és a jövő társadalma. Oktatási Hivatal, Budapest. Letöltés: <http://oecdpisa.hu/PISA2006Jelentes.pdf>. (2012.05.14.)

BALÁZSI ILDIKÓ, BALKÁNYI PÉTER, FELVÉGI EMESE & SZABÓ VILMOS (2007): PIRLS 2006 (Progress in International Reading Literacy Study). Összefoglaló jelentés a 10 éves tanulók szövegértési képességeiről. Oktatási Hivatal, Budapest. Letöltés: http://www.oh.gov.hu/letolt/okey/doc/pirls/pirls2006_jelentes.pdf. (2012.05.16.)

BALÁZSI ILDIKÓ & BALKÁNYI PÉTER (2008A): A PIRLS- és a PISA-vizsgálat eredményei-nek összehasonlítása. Új Pedagógiai Szemle, 4. sz. 3-12. p.

BALÁZSI ILDIKÓ, SCHUMANN RÓBERT, SZALAY BALÁZS & SZEPESI ILDIKÓ (2008B): TIMSS 2007 (Trends in International Mathematics and Science Study).

Összefoglaló jelentés a 4. és 8. évfolyamos tanulók képességeiről matematikából és természettudományból. Oktatási Hivatal, Budapest. Letöltés: http://www.oh.gov.hu/letolt/okey/doc/timss/timss_2007_osszefoglalo_jelentes.pdf. (2012.05.12.)

BALÁZSI ILDIKÓ, OSTORICS LÁSZLÓ & SZALAY

BALÁZS & SZEPESI ILDIKÓ (2010): PISA 2009. Összefoglaló jelentés. Szövegértés tíz év távlatában. Oktatási Hivatal, Budapest. Letöltés: <http://www.oh.gov.hu/orszagos-nemzetkozi/pisa/pisa-2009-meres>. (2012.05.14.)

BALÁZSI ILDIKÓ & SZABÓ ANNAMÁRIA & SZABÓ

VILMOS & SZALAY BALÁZS & SZEPESI ILDIKÓ (2006): Országos kompetenciámérés 2004. Összefoglaló tanulmány. Sulinova Kht., Budapest.

BÁTHORY ZOLTÁN (1992): Tanulók, iskolák – különbségek. Egy differenciális tanításelmélet vázlata. Tankönyvkiadó, Budapest.

BOURDIEU, PETER (1978): Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In: Lengyel György & Szántó Zoltán: Tőkefajták. A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája. Aula, Budapest.

BOURDIEU, PETER (1998): A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése. Gondolat, Budapest.

BUKODI ERZSÉBET (1995): Az iskolázottsági esélyek alakulása. KSH, Budapest.

- BUKODI ERZSÉBET (2000): Szülői erőforrások és iskolázási egyenlőtlenségek. In: Elekes Zsuzsa és Spéder Zsolt (szerk.): Törések és kötések a magyar társadalomban. ART-T-Századvég, Budapest.
- COLEMAN, JAMES S. (1961): *The Adolescent Society*. Nemw York: The Free Press of Glencoe.
- Csapó Benő (SZERK.) (2002): *Az iskolai tudás*. Osiris Kiadó, Budapest.
- CSAPÓ BENŐ (2003): *A képességek fejlődése és iskolai fejlesztése*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- DIMAGGIO, PAUL (1998): A kulturális tőke és az iskolai teljesítmény. In: Róbert Péter (szerk.): *Társadalmi mobilitás*. Új mandátum, Budapest.
- ENYEDI GYÖRGY (SZERK.) (1993): *Társadalmi-területi egyenlőtlenségek Magyarországon*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- ENYEDI GYÖRGY (1996): *Regionális folyamatok Magyarországon*. Kairosz, Budapest.
- FALUVÉGI ALBERT (2000): *A magyar kistérségek fejlettiségi különbségei*. Előadás a Magyar Statisztikai Társaság Területi Statisztikai Szakosztállya Vándorülésén, Balatonöszöd, 2000. május 18-19.
- FALUVÉGI ALBERT (2005): A társadalmi-gazdasági jellemzők területi alakulása az átmenet időszakában, várható hatások. In: Fazekas Károly (szerk.): *A hely és a fej – munkaerőpiac és regionalitás Magyarországon*. MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest. Letöltés: <http://www.econ.core.hu/kiadvany/ktikonyvek.html>. (2012.05.24.)
- FALUVÉGI ALBERT (2008): *Tájékoztató a kiemelten támogatott kistérségekről*. KSH, Budapest.
- FELMLEE, DIANE & EDER, DONNA (1983): Contextual Effects in the Classroom. The Impact of Ability Gropus on Student Attention, *Sociology of Education*, April. 77-87 p.
- FERGE ZSUZSA (1980): A társadalmi struktúra és az iskolarendszer közötti néhány összefüggés. In: uő Társadalompolitikai tanulmányok, Gondolat, Budapest.
- FORRAY R. KATALIN (1986): Mi az oktatásokolgia? In: Forray R. Katalin és Kozma Tamás (1986a): *Területi kutatások az oktatásügyben*. Oktatásokolgia. Oktatáskutató Intézet, Budapest, 59-94. p.
- FORRAY R. KATALIN (1988): *Társadalmunk és középiskolája*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KOZMA TAMÁS (1973): Hátrányos helyzetű iskolai körzetek. In: Kiss Árpád (szerk.): *Neveléstudomány és folyamatos korszerűsítés*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- FORRAY R. KATALIN & KOZMA TAMÁS (1986A): Területi kutatások az oktatásügyben. In: Forray R. Katalin – Kozma Tamás: *Területi kutatások az oktatásügyben*. Oktatásokolgia. Oktatáskutató Intézet, Budapest, 11-58.
- FORRAY R. KATALIN & KOZMA TAMÁS (1986B): *Az iskolázottság területi egyenlőtlenségei Magyarországon*, 1980. Munkaközi beszámoló. Országos Pedagógiai Intézet, Értékelési Központ, Budapest.
- FORRAY R. KATALIN & KOZMA TAMÁS (1987): *Regionálitás az oktatásfejlesztésben*. A területi-társadalmi folyamatok távlati alakulása és az oktatás hosszú távú fejlesztése. Oktatáskutató Intézet (Sokszorosított), Budapest.
- FORRAY R. KATALIN & KOZMA TAMÁS (1992): *Társadalmi tér és oktatási rendszer*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- FORRAY R. KATALIN & KOZMA TAMÁS (1999A): *Regionális folyamatok és térségi oktatáspolitika*. Oktatáskutató Intézet, *Educatio füzetek*, 225., Budapest.
- FORRAY R. KATALIN & KOZMA TAMÁS (1999B): *Az oktatáspolitika regionális hatásai 1990-97*. Kézirat. Oktatáskutató Intézet, Budapest.
- FORRAY R. KATALIN & HÍVES TAMÁS (2003): *A leszakadás regionális dimenziói*. Oktatáskutató Intézet, Budapest.
- GARAMI ERIKA (1998): A munkaerő-piaci pozíciók javításának regionális aspektusai a fiatalok körében Győr-Moson-Sopron és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. In: Benke Magdolna (szerk.): *Az átképzés mint a foglalkoztatáspolitika eszköze és szerepe a munkanélküliség kezelésében*. Készült a Közösen a Jövő Munkahelyeiről Alapítvány megbízásából, Nemzeti Szakképzési Intézet, Budapest. 8-27. p.
- GARAMI ERIKA (2003A): Régiók és iskolák. A középfokú oktatás iránti kereslet és kínálat területi különbségei. In: Nagy Mária (szerk.): *Mindenki középiskolája. Középfokú képzés az ezredforduló Magyarországon*. Országos Közoktatási Intézet. Budapest. 33-70.
- GARAMI ERIKA (2003B): A területi különbségek megjelenése az általános és középiskola utáni pálya alakulásában. *Iskolakultúra*, 1. sz. 83-90. p.

- GARAMI ERIKA (2005): *A kereslet és a kínálat viszonyának területi szintű elemzése.* Zárótanulmány Az oktatás területi különbségei a KIFIR adatbázis alapján című projekthez. Kézirat. Országos Közoktatási Intézet Kutatási Központ, Budapest.
- GARAMI ERIKA (2009A): A humán erőforrás területi különbségei. Az emberi fejlődés indexének hazai alkalmazhatósága. *Területi statisztika*, 12. (49) évfolyam 3. szám. 280-298. p.
- GARAMI ERIKA & HÍVES TAMÁS (2009B): A humán erőforrás területi különbségei. In: Bajusz Bernadett, Bicsák Zsanett Ágnes, Fekete Ilona Dóra, Jancsák Csaba és Tornyai Zsuzsa Zsófia (szerk.): *Professori salutem. Tanulmányok a 70 éves Kozma Tamás tiszteletére.* Doktoranduszok Kiss Árpád Közhasznú Egyesülete, Debrecen. 33-48. p.
- GARAMI ERIKA (2009C): A legkiválóbb középiskolák területi különbségei. *Educatio*, 2. szám, 241-250. p.
- GARAMI ERIKA (2009D): Az autonóm tanulás területi különbségei. In: Forray R. Katalin és Juhász Erika (szerk.): *Nonformális – informális – autonóm tanulás. Felnőttnevelés, művelődés, Acta Andragogiae et Culturae sorozat*, 22. szám, Debreceni Egyetem, Debrecen. 197-210. p.
- GARAMI ERIKA (2012): A „tanulás” térszerkezeti sajátosságai- In Juhász Erika és Chrappán Magdalna (szerk.): *Tanulás és művelődés*, Debreceni Egyetem TEK BTK Neveléstudományi Intézete – KultúrÁsz Közhasznú Egyesület, Debrecen. 103-109. p.
- GAZSÓ FERENC (1976): *Iskolarendszer és társadalomi mobilitás.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- GYÖRGYI ZOLTÁN (1997): A regionális tényezők hatása a hátrányos helyzetre. In: Liskó Ilona (szerk.): *A hátrányos helyzetű tanulók szakképzése.* Kézirat. Oktatáskutató Intézet, Budapest. 139-160. p.
- HAVAS GÁBOR, KEMÉNY ISTVÁN & LISKÓ ILONA (2002): *Cigány gyermek az általános iskolában.* Oktatáskutató Intézet, Új Mandátum Kiadó, Budapest.
- KERTESI GÁBOR (2001): Oktatási reformterv a tanulási problémákkal küszködő, hátrányos családi háttérű gyermekek megsegítésére az alapfokú oktatásban. In: Semjén András (szerk.): *Oktatás és munkaerő-piaci érvényesülés.* MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpont, Budapest.
- KSH (2001): *A 2001. évi népszámlálás kiadványai és adatai.* Letöltés: <http://www.nepszamlalas2001.hu/hun/kotetek/06/index.html>. (2012.08.11.)
- KSH (2008B): *Területi statisztikai évkönyv*, 2007. Budapest.
- KOZMA TAMÁS (1975): *Hátrányos helyzet.* Tankönyvkiadó, Budapest.
- KOZMA TAMÁS (1983): *Az oktatásfeljlesztési koncepció regionális alkalmazása.* Kutatási zárótanulmány. Oktatáskutató Intézet, Budapest.
- KOZMA TAMÁS (1986): A kulturális innováció területi terjedése. In: Forray R. Katalin és Kozma Tamás: *Területi kutatások az oktatásügyben. Oktatásökölógia.* Oktatáskutató Intézet, Budapest. 253-306. p.
- KOZMA TAMÁS (1987): *Iskola és település. Regionális oktatásügyi kutatások.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KOZMA TAMÁS (1996): *Településhálózat és iskola-rendszer.* *Educatio*, 2. szám, 248-259. p.
- LADányI JÁNOS & CSANÁDI GÁBOR (1983): *Szelekció az általános iskolában.* Magvető, Budapest.
- LANNERT JUDIT (SZERK.) (2003A): *Hogyan tovább? Pályaválasztási elközpelések Magyarországon.* Országos Közoktatási Intézet, Budapest.
- LANNERT JUDIT (2003B): *Középiskola-választás a kilencvenes évek végén.* In: Nagy Mária (szerk.): *Mindenki középiskolája. Középfokú képzés az ezredforduló Magyarországán.* Országos Közoktatási Intézet, Budapest. 71-92. p.
- LANNERT JUDIT (2004): *Pályaválasztási aspirációk. A 13 és 17 évesek továbbtanulási aspirációi mögött munkáló tényezők három kistérségben.* Ph.D. értekezés. Budapesti Közgazdaság-tudományi Egyetem, Szociológia Ph.D. program, Budapest. Letöltés: http://www.lib.uni-corvinus.hu/phd/lannert_judit.pdf. (2012.06.22.)
- LANNERT JUDIT (2006): *Az iskolaeredményeségi kutatások nemzetközi tapasztalatai.* In: Lannert Judit és Nagy Mária (szerk.): *Eredményes iskola. Adatok és esetek.* Országos Közoktatási Intézet, Budapest. 17-42. p.

LEITER, JEFFREY (1983): Classroom Composition and Achievement Gains. *Sociology of Education*, July, 126-132 p.

LUKÁCSY GÁBOR (1997): Szabad iskolaválasztás vagy szelekció. *Iskolakultúra*, 8. sz. 29-42. p.

NEMES NAGYJÓZSEF (1987): *A regionális gazdasági fejlődés összehasonlító vizsgálata*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

NEMES NAGY JÓZSEF (1993): Adalékok a térbeliség társadalmi magyarázó erejéhez (lokalitás, regionalizmus, centrum-periféria). In Enyedi György (szerk.): *Társadalmi-területi egyenlőtlenségek Magyarországon*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

OKM - OH (2007): *Országos kompetenciamérés 2007. Országos jelentés*